

1.3. Міжнародні програми розвитку національних бібліографій.

Початок систематичних і інтенсивних досліджень проблем національної бібліографії відноситься до кінця 40 – початку 50-х років ХХ ст. У 1948 р. спеціально створена Об'єднана бібліографічна група ЮНЕСКО та Бібліотеки Конгресу приступила до вивчення бібліографічної роботи в різних країнах. За результатами цього дослідження, яке тривало два роки, у 1950 р. була проведена міжнародна конференція, присвячена проблемам поліпшення бібліографічних служб. За підсумками роботи конференції прийняті резолюції, в яких представлений приблизний мінімум видань поточної НБ і дано рекомендації з найбільш істотних питань ПНБ [19].

Мінімум видань поточної національної бібліографії названий «ідеальним», і до його створення має прагнути кожна країна. У цей мінімум повинні включатися:

- 1) загальний національний показник всіх книг і брошур, що виходять в країні і що надходять у продаж, незалежно від мови і бажано з включенням опублікованих дисертацій та урядових видань, що становлять спільний інтерес. Може виявитися бажаним видання вказівника, що охоплює кожну з двох останніх груп окремо;
- 2) показник книг і брошур, що не надходять у продаж;
- 3) показник найбільш важливих статей з журналів та газет;
- 4) показник карт та атласів;
- 5) показник нот;
- 6) список аудіовізуальних матеріалів;
- 7) показник неопублікованих наукових досліджень;
- 8) показник урядових видань;
- 9) довідник з газет та журналів;
- 10) довідник з видавців та книготорговців;
- 11) довідник з наукових товариств, інститутів, бібліотек і інших подібних організацій [18; 19].

В резолюціях конференції містяться рекомендації з основних питань поточної НБ: принцип обліку матеріалів; об'єкти обліку; організаційна структура ПНБ.

У документах конференції абсолютно ясно сказано, що основним принципом обліку повинен стати територіальний, оскільки саме цей принцип забезпечує первинність бібліографічного обліку національного друку. А видання НБ, побудовані за «мовним» і «комплексним» принципом, за своєю природою є вторинними, бо вони спираються на вже вироблений облік у поточних національних бібліографічних показниках інших країн. Територіальний принцип обліку забезпечує повноту первинного обліку в органах ПНБ ще й тому, що має надійну основу у вигляді забезпеченого законом обов'язкового примірника. Тільки територіальний принцип обліку робить можливим повноцінну статистику друку, створює базу для розвитку інших видів бібліографії [19].

З питання об'єктів обліку в резолюціях конференції було відзначено, що довгий час єдиним об'єктом обліку ПНБ були книги. Поступово в окремих країнах в ПНБ стали включати періодичні видання, статті з них, інші види друкованої продукції. Рекомендований конференцією «мінімум» відображає фактично всі види друкованої продукції та аудіовізуальні матеріали [19].

Рекомендації Міжнародної конференції мали значний вплив на розвиток поточної національної бібліографії в 60-70-ті рр. ХХ ст. у всіх країнах світу.

Важливе значення для розвитку концепції ПНБ мав Міжнародний конгрес з національної бібліографії, організований ЮНЕСКО у співпраці з Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій (ІФЛА), що відбувся у 1977 р. у Парижі. Конгрес був одним із етапів реалізації рішень Міжнародної конференції з питань планування національних інфраструктур у галузі документації, бібліотек і архівів (Париж, 1974 р.), яка рекомендувала ЮНЕСКО сприяти реалізації програми універсального бібліографічного обліку і була спрямована на створення міжнародної системи обміну бібліографічною інформацією. 18-та Генеральна конференція ЮНЕСКО (листопад 1974 р.) схвалила ці рекомендації і вважала за необхідне організувати зустріч експертів для розробки програми дій [95].

У ході підготовки Міжнародного конгресу з національних бібліографій 1977 р. було проведено дослідження стану поточних НБ країн світу. У 1975 р. за даними анкетного опитування, яке проводилося Бібліографічною комісією протягом попередніх років, були складені «Синоптичні таблиці поточних національних бібліографій світу». У таблицях зведено інформацію щодо законодавств про обов'язковий примірник в окремих країнах світу; системи органів НБ; типології об'єктів обліку; періодичності видань НБ; установ, відповідальних за

національний бібліографічний облік; правил каталогізації та класифікації; автоматизації процесу підготовки видань НБ; статистичних даних про обсяги видавничої продукції у різних країнах світу. На основі «Синоптичних таблиць поточних національних бібліографій» керівником робочої групи, яка їх підготувала, Г. Помаслом був зроблений ґрунтовний аналіз стану НБ світу. Отримані висновки й узагальнення були представлені у монографії «Порівняльний аналіз національних бібліографій», підготовленій за контрактом ЮНЕСКО та ІФЛА до Міжнародного конгресу з національних бібліографій 1977 р. [85; 95].

У рамках Бібліографічної комісії Р. Чевфінс зробив огляд стану поточних НБ світу, у якому розширив та поновив дані «Порівняльного огляду національних бібліографій» Г. Помасла. У 1977 р. за контрактом з ЮНЕСКО Р. Чевфінс видав «Огляд національних бібліографій», який став одним із п'яти основних документів Міжнародного конгресу з національних бібліографій. В «Огляді» проаналізовано типологію об'єктів національного бібліографічного обліку, періодичність, формати покажчиків, обсяг відомостей у бібліографічних записах та способи їх організації. Ці дослідження були своєчасними та актуальними, мали не аби яке значення для напрацювання Міжнародним конгресом 1977 р. рекомендацій щодо удосконалення НБ та її створення у тих країнах, де вона відсутня [85].

Міжнародний конгрес з національної бібліографії був задуманий як робоча зустріч фахівців-бібліографів, що приймають рішення на основі спільної домовленості. Робота конгресу будувалася на основі обговорення заздалегідь підготовленого і розісланого всім зацікавленим органам документа «Національні бібліографії. Стандартизована каталогізаційна практика та обмін бібліографічною інформацією». Таким чином, майбутні учасники конгресу отримали можливість заздалегідь ретельно вивчити основні положення документа. Фахівці соціалістичних країн обговорили робочий документ на черговій нараді експертів з національної бібліографії в червні 1977 р. в Будапешті [19].

Матеріали цього Конгресу – це тривала за часом програма розвитку поточної НБ з точки зору її організації, принципів, обліку інформаційної продукції, що випускається в країні, форм її реалізації, об'єктів і методів бібліографування [58, с. 12-18].

Конгрес розглянув питання про обов'язковий примірник, що становить юридичну базу для збирання, зберігання та обліку національної друкованої продукції. Основоположним принципом обліку поточної НБ, як і в попередніх рекомендаціях ЮНЕСКО, було визначено територіальний. Проте країнам, які послуговувались іншими принципами (мовний, комплексний), було запропоновано документи, що виходять за межами країни, бібліографувати окремо від масиву вітчизняної продукції, щоб запобігти дублюванню бібліографічної інформації у рамках програми «Універсальний бібліографічний облік» (далі – УБО). Поза даною моделлю, після ризику, було виділено екстеріоріку. І це ще раз підкреслює сучасне розуміння ПНБ як державної бібліографії. Запропоновану спеціалістам східноєвропейських країн «Динамічну модель охоплення документів у поточній національній бібліографії» було рекомендовано ЮНЕСКО для використання у міжнародному масштабі [58, с. 12-18; 62].

У рекомендаціях Міжнародного конгресу (1977 р.) складовою частиною національного бібліографічного обліку було визначено ретроспективну національну бібліографію. З одного боку, зважаючи на документальні масиви за великі хронологічні періоди, РНБ виконує функцію довготривалого зберігання інформації про документи, з іншого – виконуючи універсальне підсумовування знань, відображених у документах, сприяє вивченню культурної спадщини, тобто виступає чинником розвитку національної культури та її взаємозв'язків з культурами інших народів [58, с. 12-18].

Робочий документ конгресу складався з наступних розділів:

- 1) Універсальний бібліографічний облік (далі – УБО) і національний бібліографічний облік;
- 2) національна бібліографія та національні бібліографічні агентства: цілі та функції;
- 3) національна друкована продукція та національна колекція;
- 4) доступ до матеріалів, що підлягають обліку: обов'язковий примірник;
- 5) відбір матеріалів, що підлягають обліку;
- 6) друковані видання національної бібліографії;
- 7) національна бібліографія в інших фізичних формах (каталожні картки, машинозчитувані стрічки);
- 8) зміст бібліографічного запису;
- 9) національна бібліографія: поширення та розвиток;
- 10) національна бібліографія майбутнього [19].

Перший розділ містить визначення УБО як довгострокової програми, спрямованої на створення «Всесвітньої системи обліку та обміну бібліографічною інформацією» з метою «зробити повсюдно і швидко доступними у прийнятій в міжнародній практиці формі, основні бібліографічні дані про всі видання, випущені у всіх країнах». Національний бібліографічний облік, з одного боку, є складовою частиною діяльності національних бібліотек, органів інформації, з іншого – національним компонентом інтегрованої Міжнародної системи. На основі законодавства про обов'язковий примірник або добровільної угоди національний бібліографічний облік забезпечує реєстрацію кожної національної публікації у відповідності з міжнародними стандартами і в найкоротші терміни. Відповідальність за це лежить на національних бібліографічних агентствах, які представляють результати обліку національним і закордонним споживачам [19].

У другому розділі визначене двоєдине завдання НБ, яка, з одного боку, є відображенням рівня розвитку економіки, науки і культури країни, з іншого – практичним інструментом в діяльності бібліотек, інформаційних служб і окремих споживачів інформації [19].

Також визначені функції національного бібліографічного агентства:

- вичерпний облік всіх творів друку країни;
- подання бібліографічних записів у вигляді видань НБ та каталожних карток, машинозчитуваних стрічок та інших фізичних форм, які можуть з'явитися в майбутньому;
- складання ретроспективних зводів вітчизняних видань і створення банку даних про них;
- складання списку імен національних авторів;
- методична робота зі створення правил централізованої каталогізації та бібліографічного опису, ведення зведених каталогів національної колекції видань [58, с. 12-18].

Автори документа зазначають, що в ряді країн склалася така організаційна форма обліку, коли цю функцію виконує не національна бібліотека, а інша установа (так, у СРСР це завдання покладено на Всесоюзну книжкову палату) [19].

У третьому розділі наголошується, що з'явилися нові форми носіїв інформації, які використовуються також для створення бібліографічних покажчиків. Це створює додаткові труднощі для національних бібліографічних агентств. Деякі країни реєструють у виданнях НБ тільки документи на офіційних мовах. Бажано, щоб урахуванням були охоплені і традиційні і нові форми носіїв інформації, а також публікації на всіх мовах і в графіці оригіналу [19].

Особливу категорію становлять видання міжнародних організацій, розташованих на території країни, – вони не є частиною її національного друку і тому не підлягають національному обліку.

Національна колекція друку і видання НБ тісно пов'язані, але не повністю співпадають: перша значно ширше, оскільки з часом національна колекція стає архівом друку країни (бажано, щоб у ній зберігалися всі видання, навіть не підлягають обліку) [19].

У четвертому розділі, присвяченому обов'язковому примірнику, підкреслювалося, що повнота та оперативність бібліографічного обліку прямо залежать від того, наскільки точно сформульовані закони про обов'язковий примірник. У багатьох країнах законодавство не відповідає висунутим вимогам національного бібліографічного обліку, що говорить про нагальну необхідність перегляду наявних законів або розробці нового законодавства. У робочому документі сформульовані вимоги до закону про обов'язковий примірник як юридичної основи для збору, зберігання та обліку національної друкованої інформації:

- обов'язковий примірник має надходити до організації, відповідальну за підготовку національних бібліографічних покажчиків;
- закон повинен охоплювати як традиційні, так і нетрадиційні форми носіїв інформації;
- закон повинен передбачати доставку обов'язкових екземплярів в термін до одного місяця, покладаючи відповідальність за це на видавців [19].

В основу п'ятого розділу покладено документ «Національні бібліографії: огляд їх змісту», присвячений аналізу принципів відбору, які визначаються кожним національним бібліографічним агентством з урахуванням різних ознак (спосіб розмноження, тираж, обсяг, ціна видання, цінність змісту). У робочому документі підкреслюється, що повнота обліку багато в чому залежить від матеріально-технічної бази національного бібліографічного агентства, але, як мінімум, обов'язковому обліку підлягають монографічні видання та перші випуски нових серійних видань. Основним принципом відбору може бути тільки територіальний принцип. Якщо ж у національних бібліографічних покажчиках відображаються зарубіжні видання, їх слід відокремити від

вітчизняних. У кожному випуску показчиків слід чітко сформулювати критерії відбору [18; 19]. Таким чином було встановлено перший рівень або мінімум національної реєстрації.

У шостому розділі містяться основні вимоги до друківаних видань НБ, які ще тривалий час залишатимуться основною формою бібліографічних показчиків. У документі регламентується оформлення обкладинки, титульного аркуша та його зворотної сторони, обґрунтовується необхідність поміщати вступ, в якому розкриваються принципи відбору та організації матеріалу, вказується періодичність випуску [19].

Сьомий розділ присвячений іншим фізичним формам інформації, що використовуються в НБ, – каталожним карткам та магнітним стрічкам. Зазначено, що впровадження комп'ютерної техніки призводить до певних змін; у ряді найбільших бібліотек розпочато процес ліквідації традиційних карткових каталогів. Тут виникає комплекс проблем, які слід активно розробляти, враховуючи те, що розвиток автоматизованих систем національної бібліографії буде породжувати нові труднощі в організації міжнародного обміну бібліографічною інформацією [19].

Восьмий розділ підготовлений на основі документа «Стандартизаційна діяльність, що відноситься до бібліотек та національної бібліографії» і спирається на один з основних принципів УБО: кожне національне бібліографічне агентство відповідальне за складання за правилами Міжнародних бібліографічних стандартів повного бібліографічного опису всіх видань, що вийшли в країні. Виходячи з цього завдання, національне бібліографічне агентство приймає Міжнародний стандарт бібліографічного опису (ISBD), застосовує ISBN та ISSN, вирішує питання про створення національного центру ISBN та ISSN. Особлива увага приділяється бібліографічній класифікації. Визнано, що створення міжнародної схеми класифікації – надзвичайно складне завдання. Однак для успішного розвитку міжнародного обміну бібліографічною інформацією слід домовитися про застосування однієї з широко використовуваних схем. На загальну думку, такими схемами є різні варіанти схем Дьюї та УДК, дослідження можливості застосування яких і слід вивчити [19].

Дев'ятий розділ присвячений одночасно декільком питань: програмі каталогізації у виданні (Cataloging-in-publication – CIP); обліку видань міжнародних організацій; співвідношенню НБ та міжнародних інформаційних систем; кооперації у підготовці та випуску видань НБ [19].

Програма CIP – створення бібліографічного опису на основі відомостей, отриманих національним бібліографічним агентством від видавця ще до виходу самого твору друку – є одним з ефективних шляхів стандартизації і посилення оперативності видань НБ. Програма може бути успішною лише за умови тісної співпраці між видавцями та національним бібліографічним агентством. Запис CIP не може замінити авторитетного повного бібліографічного опису [19].

Облік видань міжнародних урядових та неурядових організацій здійснюється, як зазначено в документі, вкрай незадовільно. В одних випадках матеріали міжнародних організацій враховуються у створюваних ними бібліографічних показниках, в інших – у виданнях НБ тих країн, де ці організації розташовані. У зв'язку з цим пропонується, щоб кожна міжнародна організація згідно з програмою CIP включала в свої видання бібліографічний опис, що полегшить акумулювання цих даних в спеціальні показники [19].

Закінчується робочий документ характеристикою перспективного розвитку НБ. Очікується, що її роль у національному та міжнародному масштабі значно зросте; у виданнях національної бібліографії будуть відображатися як традиційні, так і нові форми носіїв інформації; широке поширення отримають автоматизовані системи, що забезпечують випуск видань ПНБ і створення банків даних вітчизняних творів друку, обслуговування споживачів [19].

Головним підсумковим документом стали рекомендації, розіслані по закінченні конгресу на адреси всіх зацікавлених установ і організацій.

Таким чином, організатори і учасники конгресу відмовилися від подальшої розробки оптимальної моделі органів національної бібліографії, яка була запропонована учасниками конгресу 1950 р. ІФЛА та ЮНЕСКО обрали інший шлях: вони спробували виявити те загальне, що характерно для НБ, і на цій основі підготувати рекомендації по вдосконаленню і стандартизації основних параметрів видань НБ.

У 1977-1982 рр. був реалізований один з проектів Бібліографічної секції ІФЛА з розробки теоретико-методологічних засад НБ. Робоча група секції займалася дослідженням розширення типології об'єктів обліку поточної НБ, запропонованої Міжнародним конгресом з національної бібліографії 1977 р., шляхом включення нових видів документів. Розроблені секцією

рекомендації були прийняті як офіційний документ і рекомендовані для використання всіма країнами світу, що сприяло розвитку та реалізації програми УБО [85].

У 1981-1985 рр. було здійснено проект, завдання якого полягали у обґрунтуванні принципів обліку ретроспективної НБ, упорядкуванні відповідної термінології та визначенні принципів організації бібліографічних покажчиків. Результатами цієї роботи стали напрацювання теоретичних положень ретроспективної НБ, розробка міжнародних рекомендацій щодо укладання кумулятивних покажчиків та підготовка бібліографічного покажчика ретроспективних національних бібліографій світу [85].

Цінність даного проекту полягає у тому, що вперше у міжнародному масштабі створення кожною країною власної ретроспективної НБ стало розглядатися як засіб ідентифікації її видавничої продукції з метою виконання завдань УБО щодо забезпечення обміну бібліографічною інформацією, а не тільки з культурно-історичною метою. Були розглянуті деякі питання методики створення кумулятивних покажчиків ретроспективної НБ, а саме: принципи їх організації, періодичність, розміщення бібліографічних записів, використання стандартів їх опису, зміст, форма та структура покажчиків [85].

Пізніше, на 46-й сесії ІФЛА (Маніла, 1980 р.), було визначено зміст наступних рівнів національної реєстрації. У результаті до початку 80-х років пріоритети відбору документів для національного бібліографічного обліку розподілилися наступним чином:

- перший рівень – книги, перші серійні номери видань (нові і змінені назви), офіційні видання.
- другий рівень – дисертації, картографічні видання, стандарти, патенти, описи винаходів, доповіді наукових конференцій, науково-дослідницькі звіти.
- третій рівень – статті, образотворчі матеріали, грамплатівки, екстеріорика, видання, набрані брайлерівським шрифтом, аудіо- та відеокасети, мікрофільми, естампи, плакати, фірмові проспекти, каталоги, фільми, машинозчитувані носії інформації [18].

При цьому було підкреслено, що кожне національне бібліографічне агентство самостійно вирішує питання про об'єкти обліку і має гнучкі можливості для розширення охоплення документів.

Нові носії інформації, розроблені в кінці ХХ ст., істотно змінили традиційне визначення книги і, як наслідок, розширили коло об'єктів, що підлягають бібліографуванню [18]. Зміни, які відбулися у бібліографічній сфері у 1990-х рр. і були викликані появою електронних видань та впливом новітніх інформаційних технологій на розповсюдження бібліографічних даних, обумовили необхідність перегляду рекомендацій Міжнародного конгресу 1977 р. [85]

У 1990-х рр. активувалися дослідження Бібліографічної секції ІФЛА щодо стану поточних НБ країн світу. Це було обумовлено необхідністю вивчення змін у характері виробництва та розповсюдженні бібліографічної інформації, викликаних впровадженням у бібліографічну практику нових інформаційних технологій, та необхідністю розробки нових підходів до ведення бібліографічного обліку документів у національному та міжнародному масштабах [85].

У 1996 р. в рамках Бібліографічної секції Р. Холлі було здійснено проект «Огляд бібліографічного обліку і національної бібліографії», спрямований на вивчення наявності та ефективності дії законодавства про обов'язковий примірник; визначення типології об'єктів обліку НБ; аналіз форматів, періодичності її видань; виявлення найпоширеніших стандартів, які використовуються у практиці створення НБ [85].

У 1998 р. секретар секції Дж. Байрум зробив огляд НБ світу на предмет охоплення ними електронних ресурсів. У дослідженні були проаналізовані електронні ресурси на оптичних дисках, дискетах, магнітних стрічках, електронні ресурси віддаленого доступу, а також інтерактивні мультимедійні ресурси. Крім того, були розглянуті види видань, які найчастіше представлені в електронних форматах [85].

У результаті дослідження Дж. Байрума виявлено, що наприкінці 1990-х рр. електронні ресурси стали інтегрованою частиною національного бібліографічного обліку. Серед груп електронних ресурсів найбільше поширення одержали документи на оптичних дисках і дискетах. Електронні ресурси представлені дуже широким діапазоном видів документів. З'ясовано, що швидко розвивається практика удосконалення каталогізації цих ресурсів, яка поєднується з переглядом діючих законодавств про обов'язковий примірник щодо введення до сфери їхньої дії нових електронних видів документів. Особливої гостроти набула проблема обліку електронних ресурсів віддаленого доступу. У багатьох країнах розглядаються можливості вирішення цієї проблеми шляхом співробітництва з видавцями [85].

Бібліографування нетрадиційних носіїв інформації, особливо мережових документів та Інтернет-видань, зумовило виникнення цілого комплексу проблем, пов'язаних з природою як самої інформації, так і її існуванням в часі і просторі. Майкл Горман, декан бібліотечної служби Каліфорнійського університету, в своєму виступі на 67-й сесії ІФЛА (Бостон, 2001 р.) зазначив, що «іронія нинішньої ситуації полягає в тому, що ми майже досягли досконалості в обліку традиційних бібліотечних матеріалів, в той час, як поява електронних ресурсів стала чи не загрозою самому існуванню бібліотечних служб, включаючи бібліографічний облік» [18].

Питання організації обліку машинозчитуваних, електронних і мережових видань і їх бібліографічного відображення обговорювалися практично на всіх сесіях ІФЛА у 80-90-ті роки. Принципово важливими тут є дві проблеми: визначення кола електронних ресурсів, які повинні реєструватися в обов'язковому порядку, і необхідність розробки адекватної та ефективної методики їх каталогізації [18].

Облік електронних видань має як прихильників, так і супротивників. Заперечення проти їхнього включення до кола відображених об'єктів зводяться до того, що вони нестабільні та мінливі, іншими словами, багато з них з'являються, зникають, доповнюються, змінюються, тобто знаходяться в постійній динаміці. Отже, контролювати їх практично неможливо. З іншого боку, Інтернет-технології являють собою якісно новий стрибок у розвитку комунікації та інтеграції людського знання, що означає необхідність реєстрації електронних видань як невід'ємної частини національної спадщини [18].

М. Горману належить і перша спроба осмислення всього комплексу сучасних мережових ресурсів з точки зору можливості і необхідності їх бібліографічного відображення. Він запропонував серед мережових документів виділяти наступні:

- одноденки;
- комерційні сайти;
- ресурси, що мають друкарський заміник;
- електронні ресурси, які не мають друкарського аналога;
- електронний архів (текстовий, звуковий, візуальний);
- оригінальні матеріали (текстові, звукові, відео) [18].

Коли буде вирішено питання про те, які з названих документів представляють для людства (отже, і для НБ) пріоритетний інтерес, на порядок денний буде винесено завдання розробки бібліографічних форматів їх опису та класифікації. Слід зазначити, що рішення проблем здійснюється паралельно. Наприкінці 90-х років підготовлені два варіанти Міжнародного стандартного бібліографічного опису: ISBD (CF) – для комп'ютерних файлів і ISBD (ER) – для електронних ресурсів [18]. Визначення видів документів, що підлягають національному бібліографічному обліку, їх перелік і характеристика є змістом відповідних державних актів законів про обов'язковий примірник.

У 1998 р. в Копенгагені (Данія) була організована Міжнародна конференція з національних бібліографічних служб відділом Бібліографічного обліку, до складу якого входить Бібліографічна секція ІФЛА, та Секцією національних бібліотек [85], де було розроблено нові рекомендації з вдосконалення національних бібліографій [91]. У ході підготовки цього заходу було здійснено низку проектів, які стосувалися вивчення новітніх тенденцій у національному бібліографічному обліку країн світу. Результати цих досліджень значно сприяли виробленню рекомендацій Міжнародної конференції з національних бібліографічних служб [85].

Дослідження практичного впровадження цих рекомендацій у різних країнах світу, а також активне поширення інформації про них стали головними напрямками роботи Бібліографічної секції ІФЛА у 1999-2002 рр. [85].

У 1999-2001 рр. робочою групою Бібліографічної секції у складі Б. Белл та Е. Ленгболл було здійснено найґрунтовніше дослідження останніх років «Огляд національних бібліографій та дотримання ними рекомендацій Міжнародної конференції з національних бібліографічних служб». Метою дослідження було визначення національних бібліографічних служб світу, робота яких відповідає критеріям, сформульованим Міжнародною конференцією з національних бібліографічних служб 1998 р.; виявлення служб, котрі могли б підвищити ефективність своєї діяльності, дотримуючись цих рекомендацій; розробки практичних шляхів їх впровадження. Дослідження було присвячено формальним аспектам бібліографічного опису та розміщення бібліографічних записів, а також формальному аналізу самих національних бібліографій. Було виявлено, що НБ існують майже у 3/4 країн світу. Сучасні тенденції у галузі законодавства про обов'язковий примірник характеризуються швидким розширенням сфери їхньої дії за рахунок електронних документів. Проте, у багатьох країнах ця проблема ще очікує свого вирішення. Діапазон видів документів, які охоплюються національними бібліографіями світу, швидко

урізноманітнюється. Перспективи розвитку національного бібліографічного обліку пов'язані як з обліком нових видів документів, так і з новими форматами самої НБ. Крім того, з'ясовано, що більшість існуючих НБ в основному відповідають рекомендаціям Міжнародної конференції з національних бібліографічних служб. Найвищий рівень розвитку національного бібліографічного обліку характерний для країн Європи та Австралії й Океанії [88, 91].

У 1999-2001 рр. членом Бібліографічної секції У. Кнутсен був реалізований проект «Зміни в національних бібліографіях, 1996-2001». Проект присвячувався оновленню результатів дослідження Р. Холлі «Огляд бібліографічного обліку і національної бібліографії». На основі статистичних даних дослідницею було виявлено, що більшість національних бібліографічних агентств світу отримують документи згідно з законодавством про обов'язковий примірник; в очікуванні прийняття нових законодавств про обов'язковий примірник у деяких країнах здійснюється облік документів, (в основному, електронних), які не передбачені діючим законодавством. У. Кнутсен проаналізувала недоліки і переваги найбільш поширених форматів (друкованого, CD-ROM, бібліографій у мережі Інтернет). Найперспективнішим напрямом розвитку НБ визнано її представлення у мережі Інтернет [91].

Результати проектів 1999-2001 рр. містять ґрунтовний аналіз стану національного бібліографічного обліку у країнах світу. Виявлення найнагальніших проблем визначило перспективні напрями роботи Бібліографічної секції на наступні роки, які полягають, перш за все, у вивченні питань обліку електронних ресурсів та розвитку електронних НБ [85].

З появою нових, некнижкових носіїв інформації (особливо мережевих видань) виникла потреба оновлення і перегляду законодавства про обов'язків примірник. Цей процес почався на Міжнародній конференції з національних бібліографічних служб (Копенгаген, 1998 р.), де проблема перегляду законодавства про обов'язків примірник обговорювалася як першочергове завдання розвитку НБ і була змістом першого розділу Рекомендацій конференції [18].

Таким чином, Друга міжнародна конференція з національних бібліографічних служб, враховуючи подальше розширення видів документів на різних носіях інформації, рекомендувала ІФЛА «...підтримати перегляд існуючого набору інструкцій, щоб передбачити положення про всі нові і майбутні форми публікацій». У відповідності з цією резолюцією директор Юридичної бібліотеки Університету Оттави (Канада) Жюль Ларів'єр підготував повністю переглянута та доповнене видання початкового варіанту «Керівництва по законодавству про обов'язковий примірник» канадської дослідницею Джин Ланн, схваленого та опубліковано ЮНЕСКО в 1981 р. як примірна модель закону про систему обов'язкового примірника, що могла б слугувати основою для забезпечення національного бібліографічного обліку [17, с. 2].

Автор нової редакції «Керівництва» вважає його метою сприяння розробці або перегляду законодавства про обов'язковий примірник на основі сучасних вимог, але відзначає, що його робота «містить лише пропозиції, і ці пропозиції потребують адаптації в кожній конкретній юридичній системі». Автор зазначає: «Керівництво являє собою мінімальні стандарти і не повинне розглядатися як суворі правила. Їх не слід сприймати як нероздільний звід правил. До кожного з них потрібно підходити індивідуально, в залежності від потреб та умов конкретної країни. Документ пропонує вибір, і справа кожної правової системи визначити той тип юридичних положень, який найбільше відповідає внутрішньої ситуації» [17, с. 3].

У 2000 р. ЮНЕСКО підготувала нові рекомендації по розробці законодавств про обов'язковий примірник, безпосередньо пов'язані з поточним бібліографічним урахуванням (а згодом і з ретроспективною національною бібліографією). У 2001 р. Бюро ІФЛА з питань вільного доступу і свободи вираження (FAIFE) видало Світовий звіт «Бібліотеки та інтелектуальна свобода», в якому наявність у країні національної бібліографії розглядається як одна з необхідних умов забезпечення вільного доступу до інформації [91].

Сучасні законодавства про обов'язковий екземпляр (ЗОЕ), прийняті в різних країнах світу, мають багато спільного. В першу чергу це ті основні положення, які повинні бути зафіксовані в законі і регламентують його виконання. Однак саме наповнення положень істотно відрізняється. Немає єдності в тлумаченні обов'язкового примірника і тих видів документів, які підпадають під дію ЗОЕ. Кількість, строки подання і місце зберігання обов'язкового примірника також неоднакові і визначаються багатьма умовами. Загальне для всіх ЗОЕ полягає в тому, що обов'язковий примірник є основою комплектування фондів національної бібліотеки і фундаментом національної бібліографії в цілому, особливо поточного обліку. Між ЗОЕ та випусками ПНБ існує найбезпосередній зв'язок [18].

Організація ПНБ неможлива без існування обов'язкового примірника і відповідних законів, дія яких покладається на національне бібліографічне агентство (далі – НБА).

Вперше функції НБА були визначені на Міжнародному конгресі з національної бібліографії (1977 р.). У другому розділі Робочого документа, присвяченого місії національної бібліографії, функції НБА приводилися в такій послідовності:

- вичерпний облік всіх творів друку країни;
- подання бібліографічних записів у вигляді видань ПНБ і каталожних карток, машинозчитуваних стрічок та інших фізичних форм, які можуть з'явитися в майбутньому;
- складання ретроспективних зводів вітчизняних видань і створення банку даних про них;
- складання і ведення списку імен національних авторів;
- методична робота зі створення національних правил централізованої каталогізації і бібліографічного опису, ведення зведених каталогів національної колекції видань [18].

У більшості країн функції національного бібліографічного агентства виконують національні бібліотеки. Проте у ряді країн історично склалися інші організаційні структури. У деяких країнах цю функцію виконують самостійні установи (книжкові палати, бібліографічні інститути, інститути книги, академії наук). У деяких національних бібліотеках функціонують спеціальні підрозділи, які виконують функції агентств [18].

Завданням НБА є реєстрація тільки видань, створених на території держави і включених в національну колекцію друку. Про це говорили учасники Міжнародного конгресу, особливо підкреслюючи, що національна колекція друку і видання ПНБ тісно пов'язані, але не повністю співпадають: перша значно ширше, оскільки з часом національна колекція трансформується в національний архів друку країни. При цьому бажано, щоб у ньому зберігалися всі види документів, навіть ті, що не підлягають обліку.

НБА, як бібліографуючі центри, здійснюють авторитетний контроль за національною (державною) видавничою продукцією і несуть відповідальність за складання повних бібліографічних записів і підготовку національних бібліографічних покажчиків. Вперше ця теза була озвучена на Міжнародному конгресі і знайшла своє відображення в прийнятих Рекомендаціях. Свій подальший розвиток вона отримала в матеріалах Копенгагенської конференції (1998 р.) [19].

Організація контролю можлива тільки на основі прийняття державних законодавчих актів про обов'язковий примірник. Складання повних бібліографічних записів і випуск поточних бібліографічних покажчиків здійснюються з використанням цілого комплексу міжнародних і національних правил, стандартів і рекомендацій, що відображають як функціональний зміст НБ, так і ті форми, в яких вона повинна подаватися. Іншими словами, поточна НБ кожної країни повинна володіти цілим рядом властивостей, які роблять її ефективним інструментом інформаційного забезпечення всіх категорій споживачів. До цих властивостей відносяться:

- повнота, тобто повне охоплення бібліографічними описами всієї національної друкованої продукції. Отже, ПНБ повинна відображати фіксовані знання всіх типів, у всіх формах і на будь-яких носіях;
- вичерпні і надійні бібліографічні дані, серед яких як мінімум необхідні відомості про авторів, назву, місце публікації, видавника, дату випуску, пагінації і ціну;
- своєчасність, під якою на увазі маютьися дві вимоги. По-перше, ПНБ має реєструвати тільки сучасні видання, а по-друге, вона повинна сама виходити через короткі і регулярні інтервали. В ідеалі це означає, що ПНБ має реєструвати видання не більш ніж за дворічний період і публікуватися не рідше, ніж щорічно [18].

Повнота національного бібліографічного обліку забезпечується законами про обов'язковий примірник, що регламентують види документів, які підлягають реєстрації. Як вже зазначалося, проблеми повноти обліку та його відповідності ЗОЕ обговорювалися на Міжнародному конгресі з національної бібліографії. Тут же було прийнято рішення, пов'язане з організацією обліку видань міжнародних організацій, чий штаб-квартири і офіси знаходяться на території будь-якої держави. Їх видання є відображенням інтелектуального продукту представників різних націй, тому вони не підлягають національному бібліографічному обліку.

Ознака повноти НБ пов'язана і з іншою найважливішою проблемою, що має величезне значення для багатонаціональних і багатомовних держав: видання на яких мовах повинні обов'язково враховуватися в НБ. На конгресі 1977 р. було заявлено, що обліку підлягають документи, видані на всіх мовах, причому описи мають даватися мовою та у графіці оригіналу. У рекомендаціях Міжнародної конференції з національних бібліографічних служб (1998 р.) проблемі мови присвячений цілий розділ. Суть рекомендації в тому, щоб по можливості реєструвати документи на всіх мовах держави і в тому алфавіті, на якому вони створені. Однак ця рекомендація на практиці дотримується рідко [18].

Приведення вичерпних і надійних бібліографічних відомостей у виданнях ПНБ може бути досягнуто на основі розробки національних правил каталогізації, які у свою чергу спираються на міжнародні стандарти. Вперше про це йшлося на Міжнародному конгресі в ході обговорення спеціально підготовленого огляду «Стандартизаційна діяльність, що відноситься до бібліотек і національної бібліографії». В основу прийнятих Рекомендацій був покладений основний принцип: кожне національне бібліографічне агентство відповідає за складання згідно з міжнародними вимогами повного бібліографічного опису всіх видань, що вийшли в країні. Виходячи з цієї задачі, національне бібліографічне агентство приймає Міжнародний стандарт бібліографічного опису (ISBD), відповідає за присвоєння Міжнародного стандартного книжкового номери (ISBN) і Міжнародного стандартного номера серійних видань (ISSN), а також зобов'язане розглянути питання про створення національних центрів ISBN і ISSN [18].

Своєчасність випуску видань поточної НБ також стала предметом обговорення учасників і Міжнародного конгресу, і Копенгагенської конференції. У 1977 р. про своєчасність йшлося лише з точки зору періодичності випуску покажчиків, і в Рекомендаціях конгресу пропонувалося видавати поточні бібліографічні покажчики не рідше одного разу в квартал з кумуляцією – щонайменше – щорічною [18].

Учасники Міжнародної конференції з національних бібліографічних служб дали більш розгорнутий аналіз, що знайшов своє відображення в спеціальному розділі Рекомендацій – «Оперативність і розповсюдження». В цьому розділі мова йшла про оперативність реєстрації надходжень та відображених документів; оперативність випуску самих поточних бібліографічних видань; оперативність доставки споживачам видань НБ [18].

У Рекомендаціях Міжнародного конгресу з національної бібліографії були відображені основні вимоги до друкованих видань НБ, які, як підкреслювалося, ще тривалий час залишатимуться основною формою бібліографічних покажчиків. Кожен випуск повинен відповідати наступним вимогам:

- друкуватися на папері міжнародного формату (A4);
- мати чітко оформлену обкладинку та (або) титульний аркуш, на якому зазначаються точна назва даного видання, обліковий період, місце і дата видання, ISSN (у верхньому правому куті); на звороті титульного аркуша наводяться знак авторського права, у опис згідно з програмою CIP, дані про доступність, бажано про ціну і т.п.;
- мати вступ (принаймні в кожному кварталному випуску), основний текст, допоміжні покажчики (кумуляовані раз у рік);
- у ступі слід пояснити, на якій основі ведеться реєстрація документів (ЗОЕ або іншим способом), які принципи відбору документів, періодичність випуску вказівника, спосіб організації матеріалу; повинен публікуватися список використаних термінів з визначеннями та скороченнями, відомості про використану схему класифікації та транслітерації;
- матеріал у поточних випусках повинен бути систематизований у відповідності зі схемою, прийнятою в міжнародній практиці; спосіб організації матеріалу в кумулятивних випусках визначається національним бібліографічним агентством [18].

В кінці ХХ ст. ці вимоги, не втративши своєї актуальності, стали темою обговорення і прийняття відповідних рекомендацій на Міжнародній конференції в Копенгагені. Суть вимог не змінилася не тільки по відношенню до друкованих версій, але і до видань на CD-ROM і в режимі on-line. Згідно з рекомендаціями вони також повинні мати подобу титульного аркуша і вступну статтю з усіма необхідними атрибутами [19].

Значення Міжнародного конгресу з НБ надзвичайно велике. Фактично коло представлених на широке обговорення питань охопило всі сторони бібліографічної діяльності в національному і міжнародному аспектах. Були розглянуто і в тій чи іншій мірі вирішено багато життєво важливих питань, що стоять перед національною бібліографією: принципи відбору творів друку, охоплення документів, закон про обов'язковий примірник, структура посібників поточної НБ, визначені функції національних бібліографічних агентств, міжнародних інформаційних систем і т.д. Слід зазначити, що перед організаторами конгресу стояло надзвичайно складне завдання: в умовах нерівномірності розвитку національного бібліографічного обліку намітити реальну програму вдосконалення НБ як бази міжнародного обміну бібліографічною інформацією. Тим самим організатори не намагалися вирішити теоретичних проблем НБ. На сучасному рівні розвитку національної бібліографії таке завдання не може бути поставлене. Необхідно було домовитися і прийти до єдиної думки з методологічних питань організації, структури і цілей НБ, з чим і успішно впоралися учасники конгресу [19].

Цей захід вплинув на розвиток національного бібліографічного обліку у всіх країнах світу протягом наступних двох десятиліть.

Рекомендації Міжнародного конгресу зробили значний вплив на подальший розвиток НБ. За останні роки багато що було зроблено для розширення і вдосконалення ПНБ, виникли і поступово починають функціонувати великі системи бібліографічної інформації, автоматизовані інформаційні системи, в яких національній бібліографії належить значне місце. Були вдосконалені правила бібліографічного опису творів друку. Однак розширення функцій НБ, що відображають потреби суспільно-економічного і культурного розвитку країни, і завдання створення зводів національної культури ставлять перед НБ нові проблеми. Деякі ідеї, висловлені зокрема і на конгресі, являють собою лише заклики до необхідності усвідомити важливість поставлених проблем, вони сформульовані як програма діяльності, конкретні шляхи здійснення якої ще належить знайти [19].

В даний час і в найближчому майбутньому основні зусилля світового співтовариства будуть спрямовані на впровадження нових інформаційних технологій у виробництво національних бібліографій та відображення в останніх нових електронних ресурсів, організацію обміну національною бібліографічною інформацією на міжнародному рівні.